

Верховний
Суд

Примирення та медіація як інструменти ефективного захисту в адміністративному судочинстві

Ян БЕРНАЗЮК

суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ

Підготовка та підвищення рівня кваліфікації помічників суддів, консультантів та наукових консультантів Верховного Суду в Касаційному адміністративному суді

3 квітня 2026 року

ПОВ'ЯЗАНІ ПОНЯТТЯ:

1. Суспільна довіра
2. Доступ до правосуддя
3. Дотримання розумних строків
4. Принцип процесуальної економії
5. Суддівський розсуд
6. Правова визначеність
7. Ефективний спосіб захисту
8. Дружнє врегулювання спору (friendly settlement)
9. Судовий контроль

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Стаття 124

Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди.

Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи.

Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття 6

Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж **розумного строку** незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Стаття 13

Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право **на ефективний засіб** правового захисту **в національному органі**

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття 39

На будь-якій стадії провадження Суд може надати себе в розпорядження заінтересованих сторін для забезпечення **дружнього врегулювання спору** на основі поваги до прав людини

Примирення і медіація в адміністративному судочинстві є конвенційно сумісними тому, що вони можуть слугувати інструментом реалізації права на справедливий суд упродовж розумного строку та права на ефективний засіб юридичного захисту, але за умови добровільності, рівності сторін, конфіденційності, недискримінаційності та збереження повного судового контролю.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО СУДОУСТРІЙ І СТАТУС СУДДІВ»

Стаття 90

Регулярне оцінювання судді упродовж перебування на посаді проводиться з метою виявлення індивідуальних потреб судді щодо вдосконалення, стимулювання його до підтримання кваліфікації на належному рівні та професійного зростання.

Анкета оцінювання містить, зокрема, оцінку: **вміння взаємодіяти з колегами (спроможності вести переговори, працювати в команді, працювати під тиском тощо); комунікаційних навичок (навичок складення документів, усного мовлення тощо).**

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО АДМІНІСТРАТИВНУ ПРОЦЕДУРУ»

Стаття 15

Адміністративне провадження здійснюється максимально ефективно, з найменшими витратами коштів та часу.

Стаття 28

Учасники адміністративного провадження мають право, зокрема, досягти примирення на будь-якому етапі здійснення адміністративного провадження за скаргою.

Стаття 84

Суб'єкт розгляду скарги зобов'язаний поінформувати про можливість вирішення спору шляхом примирення в межах, передбачених законом.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО АДМІНІСТРАТИВНУ ПРОЦЕДУРУ»

Стаття 64

Адміністративний орган зупиняє адміністративне провадження у разі звернення всіх учасників у справі за скаргою з клопотанням (спільною заявою) про надання часу для примирення (до закінчення строку, про який учасники заявили у клопотанні).

Стаття 65

У разі якщо учасники адміністративного провадження за скаргою досягли примирення на будь-якому етапі провадження, адміністративний орган приймає рішення про закриття такого адміністративного провадження, за умови що дії учасників не суперечать закону та не порушують право, свободу чи законний інтерес інших осіб.

КОДЕКС АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

Стаття 45

З урахуванням конкретних обставин справи суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню адміністративного судочинства, зокрема, узгодження умов примирення, спрямованих на шкоду правам третіх осіб.

Стаття 47

Сторони можуть досягнути примирення, у тому числі шляхом **медіації**, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі.

Суд не визнає умов примирення сторін, якщо ці дії суперечать закону або порушують чий-небудь права, свободи чи інтереси.

КОДЕКС АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

Стаття 141 Судові витрати, пов'язані з примиренням сторін

Якщо спір вирішується шляхом примирення і сторони не дійшли згоди щодо розподілу судових витрат, то кожна сторона у справі несе половину судових витрат.

Стаття 142.

У разі вирішення справи шляхом примирення, суд у відповідній ухвалі чи рішенні вирішує питання про повернення позивачу п'ятдесяти відсотків судового збору.

У разі вирішення справи шляхом примирення на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку суд вирішує питання про повернення скажнику (заявнику) п'ятдесяти відсотків судового збору, сплаченого ним при поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги.

КОДЕКС АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

Стаття 180

У підготовчому засіданні суд з'ясовує, чи бажають сторони вирішити спір шляхом примирення, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді.

Глава 4. Врегулювання спору за участю судді

Стаття 184.

1. Врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті.

КОДЕКС АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

Стаття 184.

2. Проведення врегулювання спору не допускається:

1) в адміністративних справах, визначених главою 11 розділу II цього Кодексу (**Особливості позовного провадження в окремих категоріях адміністративних справ**), за винятком справ, визначених статтею 267 (примусове відчуження земельної ділянки), та **типових справ**;

2) у випадку вступу у справу третьої особи, яка заявляє самотійні вимоги щодо предмета спору.

КОДЕКС АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

Стаття 190. Примирення сторін

Сторони можуть повністю або частково врегулювати спір на підставі взаємних поступок. Примирення сторін може стосуватися лише прав та обов'язків сторін. Сторони можуть примиритися на умовах, які виходять за межі предмета спору, якщо такі умови примирення не порушують прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. Умови примирення не можуть суперечити закону або виходити за межі компетенції суб'єкта владних повноважень.

КОДЕКС АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

Стаття 348.

Сторони можуть примиритися у будь-який час до закінчення касаційного розгляду.

У разі примирення сторін суд касаційної інстанції постановляє ухвалу відповідно до вимог статей 189, 190 цього Кодексу, якою одночасно визнає нечинними судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій, якими закінчено розгляд справи, та закриває провадження у справі.

ДЖЕРЕЛА М'ЯКОГО ПРАВА

Рекомендація № (98)1 КМРЄ «Щодо медіації в сімейних справах»;

Рекомендація № (99)19 КМРЄ «Щодо медіації в кримінальних справах»;

Рекомендація № (2001)9 КМРЄ «Щодо альтернатив судовому розгляду справ між адміністративними органами і сторонами - приватними особами»;

Рекомендація № (2002)10 КМРЄ «Щодо медіації в цивільних справах»

Висновок № 6(2004) КРЄС «Про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів»

Висновок № 6(2004) КРЄС «Про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів»

13. Громадськість повинна насамперед бути поінформована про природу судового провадження, яке може бути ініційовано, його можливу тривалість, вартість та ризики неправильного використання правових засобів.

Також слід надавати інформацію про АВС засобами, які можуть бути запропоновані сторонам.

140. Хоча АВС не повинно розглядатися, як досконалий шлях позбавлення судів надмірного навантаження, АВС є, безумовно, корисним і дієвим засобом, оскільки робить наголос на згоді сторін.

Висновок № 6(2004) КРЄС «Про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів»

142. Оскільки АВС і система правосуддя мають схожі цілі, важливо, щоб правова допомога була наявна для цілей АВС так само, як для стандартних судових процесів. Проте як ресурси правової допомоги, так і будь-які інші державні витрати на підтримку АВС повинні відноситися до спеціального бюджету з тим, щоб відповідні витрати не покладалися на суди.

149. Звернення до медіації в цивільних і адміністративних процесах може здійснюватися за ініціативою сторін, або судді може бути дозволено рекомендувати сторонам звернутися до медіатора. У таких випадках відмова іноді має вплив на розподіл витрат.

Висновок № 6(2004) КРЄС «Про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів»

151. У будь-якому випадку сторонам також має бути дозволено відмовлятися від звернення до медіації. Така відмова не повинна порушувати право сторін на судове вирішення справи.

154. Чи повинні дії медіатора бути конфіденційними? Відповідь на це питання має бути позитивною щодо цивільних та адміністративних спорів. Намагання досягти згоди означає загалом, що сторони повинні мати можливість розмовляти з медіатором на умовах конфіденційності про можливі пропозиції щодо врегулювання спору, не розголошуючи цю інформацію.

Висновок № 6(2004) КРЄС «Про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів»

156. КРЄС вважає можливим знімати конфіденційність у разі згоди сторін. З другого боку, без такої згоди суддя не може брати до уваги документи, які визначають позицію однієї сторони, або пропозиції, зроблені медіатором для врегулювання спору. Відкритим залишається питання про те, чи може суддя та якою мірою (як це дозволяється в окремих юрисдикціях) враховувати відмову від проходження медіації або від згоди на мирне врегулювання при постанові ухвал стосовно судових видатків та витрат.

158. Медіатори повинні мати відповідні професійні навички і кваліфікацію, а також бути неупередженими і незалежними для виконання цих обов'язків.

Висновок № 6(2004) КРЄС «Про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів»

160. Звернення до медіаторів поза межами судової системи є допустимим варіантом, якщо суд може наглядати за компетентністю таких медіаторів, а також за умовами їхнього втручання та за вартістю відповідних послуг. Відповідні юридичні норми або судова практика повинні надавати судді повноваження спрямовувати сторони до медіатора, призначеного судом.

161. КРЄС вважає, що самі судді можуть діяти як медіатори. Це дозволить громадськості послуговуватися суддівськими досвідом та експертизою. Тим не менше, важливо зберегти неупередженість суддів, зокрема передбачивши, що вони виконуватимуть це завдання в спорах, інших, ніж ті, де вони будуть приймати рішення по справі.

Висновок № 6(2004) КРЄС «Про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів»

162. Судовий контроль за призначенням медіаторів є лише одним з елементів системи, покликаної запобігти загрозам, пов'язаним з переведенням вирішення спорів у приватну площину.

163. Сторонам може надаватися право врегулювання спору шляхом укладання угоди, яка не підлягає затвердженню суддею. Проте таке затвердження може виявитися необхідним у питання виконання рішення.

164. Тут суддя повинен мати значні наглядові повноваження, зокрема щодо дотримання рівності сторін, безсумнівності їхньої згоди на заходи, передбачені угодою, та стосовно дотримання закону й державної політики.

Рекомендація № (2001)9 КМРЕ «Щодо альтернатив судовому розгляду справ між адміністративними органами і сторонами - приватними особами»

Ця Рекомендація стосується таких засобів:

1. внутрішній перегляд,
2. примирення й медіація,
3. урегулювання шляхом переговорів
4. арбітраж.

Рекомендація № (2001)9 КМРЄ «Щодо альтернатив судовому розгляду справ між адміністративними органами і сторонами - приватними особами»

1. Внутрішній перегляд

i) У принципі внутрішній перегляд має бути можливим щодо будь-якого акта.

Він може охоплювати питання доцільності та/або законності.

ii) Внутрішній перегляд у деяких випадках може бути обов'язковим як попередня умова судового процесу.

iii) Розгляд результатів внутрішнього перегляду мають проводити й ухвалювати за ними рішення компетентні органи.

Рекомендація № (2001)9 КМРЕ «Щодо альтернатив судовому розгляду справ між адміністративними органами і сторонами - приватними особами»

2. Примирення й медіація

- i) Примирення й медіація можуть розпочинатися з ініціативи зацікавлених сторін, судді або бути обов'язковими за законом.
- ii) З метою досягнення рішення посередники й медіатори мають проводити зустрічі з кожною зі сторін окремо або одночасно.
- iii) Посередники й медіатори можуть пропонувати адміністративному органу анулювати акт, відкликати його або вносити до нього зміни з підстав доцільності або законності.

Рекомендація № (2001)9 КМРЕ «Щодо альтернатив судовому розгляду справ між адміністративними органами і сторонами - приватними особами»

3. Урегулювання шляхом переговорів

- i) Якщо закон не передбачає іншого, адміністративні органи не можуть використовувати врегулювання шляхом переговорів, аби ігнорувати їхні зобов'язання.
- ii) Посадові особи, що беруть участь у процедурі, метою якої є досягнення врегулювання шляхом переговорів, мають одержати достатні повноваження за законом для того, щоб мати змогу йти на компроміс.

Рекомендація № (2001)9 КМРЕ «Щодо альтернатив судовому розгляду справ між адміністративними органами і сторонами - приватними особами»

4. Арбітраж

- i) Сторони повинні мати змогу обирати право й процедуру арбітражу у встановлених законом межах. Залежно від норм закону й побажань сторін рішення арбітрів можуть бути засновані на принципах справедливості.
- ii) Арбітри повинні мати змогу перевіряти законність акта як попереднє питання для винесення рішення по суті навіть у тому випадку, коли вони не вповноважені постановляти рішення про законність акта з метою його анулювання.

Професійний стандарт «Суддя»

(затверджений рішенням Правління АПУ № 363 від 16 грудня 2024)

https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/694-proekt_sudda_1.pdf

Проведення врегулювання спору за участю судді для досягнення сторонами врегулювання спору є офіційно визнаною професійною компетенцією, що визначає сучасний стандарт здійснення правосуддя.

Професійний стандарт вимагає від судді вміння спрямовувати сторони до мирного врегулювання спору, зокрема через ефективне керування діалогом та професійне пом'якшення існуючих суперечностей.

Суддя наділений правом самостійно пропонувати шляхи мирного врегулювання спору.

До переліку ключових трудових дій судді офіційно включено проведення перемовин зі сторонами для досягнення сторонами врегулювання спору.

ПЕРЕШКОДИ НА ШЛЯХУ ДО ПРИМИРЕННЯ В АДМІНСУДАХ

- 1. Страх відповідальності посадовця:** компроміс нерідко сприймається як ризик претензій щодо збитків бюджету, перевищення повноважень або корупційної вразливості.
- 2. Обмеженість дискреції:** поширене уявлення, що за імперативного регулювання орган влади майже не має простору.
- 3. Нерівність сторін:** у частині спорів зберігається психологічна модель «держава проти громадянина», а не рівноправний діалог.
- 4. Дефіцит навичок:** бракує практичного досвіду фасилітації конфлікту, переговорів і виявлення справ, придатних до примирення.
- 5. Відсутність належних стимулів:** для органів влади примирення часто не створює очевидної вигоди.

ШІ ЯК МОЖЛИВИЙ ПОМІЧНИК У ПРОЦЕСІ ПРИМИРЕННЯ

1. Прогностична аналітика: ШІ може допомагати оцінювати процесуальні ризики та ймовірні наслідки спору на основі судової практики.
2. Автоматизований аналіз може виявляти точки зближення позицій, типові процедурні помилки та потенційно медіабельні елементи спору.
3. Підготовка варіантів врегулювання: ШІ може пропонувати нейтральні моделі можливого компромісу в межах закону та публічного інтересу.
4. Асистент судді: ШІ може допомагати швидко окреслювати межі дискреції, релевантну практику і юридичні обмеження примирення.
5. Раціоналізація діалогу: AI-інструменти можуть знижувати хаотичність комунікації, структурувати позиції сторін і сприяти більш спокійному обговоренню.

РІШЕННЯ ЄСПЛ У СПРАВІ “STOENESCU ПРОТИ РУМУНІЇ”, ЗАЯВА № 14166/19

<https://hudoc.echr.coe.int/#%22fulltext%22:%2214166/19%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-223272%22>

Суд наголосив, що сплата судового збору сама по собі не суперечить статті 6 Конвенції.

Навіть якщо спір було врегульовано поза судом і провадження припинено, відсутність повернення судового збору не становить порушення Конвенції, якщо рішення національного суду не є свавільним або явно необґрунтованим.

Це рішення підтверджує, що примирення є сумісним із правом на справедливий суд, але не означає автоматичного звільнення сторін від процесуальних витрат.

РІШЕННЯ КСУ (ЩОДО ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПІД ЧАС РОЗВ'ЯЗАННЯ КОЛЕКТИВНОГО ТРУДОВОГО СПОРУ) ВІД 13.11.2024 № 10-Р(II)/2024

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-24#Text>

Обов'язковий досудовий порядок урегулювання колективного трудового спору за участю примирної комісії та/або трудового арбітражу сам по собі не означає заборони звернення до суду.

Якщо колективний трудовий спір має характер юридичного спору і не був розв'язаний у досудовому порядку, право на судовий захист зберігається.

Отже, примирні процедури є не заміною правосуддя, а додатковим складником механізму захисту прав сторін спору.

ВИСНОВОК КРЄС № 26 (2023): РУХАЮЧИСЬ ВПЕРЕД: ВИКОРИСТАННЯ АСИСТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СУДОЧИНСТВІ

https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/vysnovok_kryes_no_26_neoficiynny_pereklad.pdf

Висновок «Moving forward: the use of assistive technologies in the judiciary» передбачає, що асистивні технології можуть використовуватися не лише для вирішення спорів, а й для їх запобігання та врегулювання.

Технології можуть підтримувати альтернативні та онлайніві форми врегулювання спорів (ADR/ODR), зокрема через електронні переговори, медіацію та аналіз даних для визначення найбільш доцільної процедури.

Водночас такі інструменти мають допоміжний характер і не можуть підміняти роль судді чи гарантії справедливого суду.

КОМЕНТАРІ ЩОДО БАНГАЛОРСЬКИХ ПРИНЦИПІВ ПОВЕДІНКИ СУДДІВ

<https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/komentari-bangalorski-9818bfbb11.pdf>

Суддя має сприяти і прагнути досудового врегулювання, але слід потурбуватися й про те, щоб сторони не відчували, наче їх примушують відмовитися від права на вирішення їхнього спору в суді.

Обов'язок проводити всі розгляди справедливо й терпляче не суперечить обов'язку ефективно виконувати завдання суду.

Суддя може бути ефективним і діловим, однак залишатися при цьому терплячим та уважним.

Том Бінґем. Правовладдя. - Київ: Ваїте, 2024. - 256 с.

Засоби, які часто називають «альтернативними», коректніше розуміти як додаткові.

Примирення є одним із найкращих способів розв'язання спорів, оскільки сприяє взаємоприйнятному компромісу без атмосфери повної поразки сторони.

Узгоджене врегулювання має вищу ймовірність добровільного виконання, ніж рішення, нав'язане зовні.

Водночас у спорах, де потрібне публічне авторитетне рішення суду, принцип правовладдя вимагає забезпечення доступу до суду.

ТІНЬОВИЙ ЗВІТ ДО РОЗДІЛУ 23 «ПРАВОСУДДЯ ТА ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРАВА» ЗВІТУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ ЩОДО УКРАЇНИ У 2023 РОЦІ <https://parlament.org.ua/analytics/shadow-report-justice>

Закон України «Про медіацію» загалом відповідає очікуванням професійної спільноти, однак його повноцінна реалізація потребує подальшого нормативного та інституційного забезпечення.

В Україні вже існують поодинокі практики медіації, у тому числі в адміністративних справах, але їх розвиток значною мірою залежить від готовності органів влади застосовувати нові підходи.

Водночас перспективним напрямом визначено ширше впровадження медіації у різних видах спорів, зокрема в адміністративній та трудовій сферах.

МИКОЛА ОНІЩУК: «ЦЕНТРАЛЬНЕ МІСЦЕ В РЕФОРМУВАННІ ПРАВОСУДДЯ ПОВИНЕН ЗАЙМАТИ СУДДЯ»

http://nsj.gov.ua/files/1659098593UVU_2022_28-29_04.pdf?fbclid=IwAR35qFztwqaRg5kbJjGbRr9uSzxt_zaJNEFgBZgaaNmpfZEF8clhveJwEkM

Існує необхідність створення дієвої системи позасудового та досудового розгляду спорів. Головними тут визначено запровадження та процедур досудового розгляду спорів за участю судді. Попри ухвалення відповідних змін у процесуальне законодавство цей інститут «приживається» надто складно й переважно використовується сторонами для відведення судді, а не врегулювання спору. Варто задіяти впровадження мирового судочинства як способу досудового врегулювання відповідно до приписів ст. 124 Конституції, частина 4 якої надає право законом впровадити обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору.

МИКОЛА ОНІЩУК: «ЦЕНТРАЛЬНЕ МІСЦЕ В РЕФОРМУВАННІ ПРАВОСУДДЯ ПОВИНЕН ЗАЙМАТИ СУДДЯ»

http://nsj.gov.ua/files/1659098593UVU_2022_28-29_04.pdf?fbclid=IwAR35qFztwqaRg5kbJjGbRr9uSzxt_zaJNEFgBZgaaNmpfZEF8clhveJwEkM

Мирові суди могли б бути утвореними в територіальних громадах, утримуватись за кошти місцевих бюджетів, обиратись населенням громад терміном на 5 років.

До компетенції мирових суддів мав би бути внесений розгляд широкої категорії малозначущих спорів у цивільній, господарській, адміністративній юрисдикціях та кримінальних проступків (щодо останнього потрібна додаткова дискусія). До речі, мирове судочинство – це ще й спосіб повернути до професійної діяльності суддів у відставці, оскільки віковий ценз тут не буде мати значення.

У Дніпрі фахові юристи у співпраці з мерією допомагатимуть містянам вирішувати спірні питання у досудовому порядку

<https://dnepr.express/ua/post/u-dnipri-fahovi-yuristi-u-spivpraci-z-meriyeyu-dopomagatimut-mistyanam-virishuvati-spirni-pitannya-u-dosudovomu-poryadku>

Дніпровська міська рада стала піонером у впровадженні європейських практик, підписавши меморандум із GEMME Ukraine (Українською секцією Європейської асоціації суддів за медіацію) для залучення фахових консультантів до альтернативного вирішення публічно-правових спорів.

Президент GEMME Ukraine та суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду Андрій Рищенко наголошує, що медіація дозволяє трансформувати конфлікт у конструктивний діалог, забезпечуючи захист прав територіальної громади та розгляд претензій містян до влади поза межами судових засідань.

Додаткові джерела:

1. Берназюк Ян. Механізми альтернативного (позасудового, досудового) врегулювання спорів та Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)»
https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Bernaziuk_kolekt_spori.pdf
2. Берназюк Ян. Ефективний захист прав особи в адміністративному судочинстві як основа довіри до правосуддя: критерії, межі та особливості досягнення <https://constitutionalist.com.ua/efektyvnyj-zakhyst-prav-osoby-v-administratyvnomu-sudochynstvi-iaak-osnova-doviry-do-pravosuddia-kryterii-mezhi-ta-osoblyvosti-dosiahnennia/>
3. Берназюк Ян. Судовий збір (court fees): конституційна гарантія незалежності суду чи перешкода у доступі до правосуддя?
<https://constitutionalist.com.ua/sudovyj-zbir-court-fees-konstytutsijna-harantiia-nezalezhnosti-sudu-chy-pereshkoda-u-dostupi-do-pravosuddia/>
4. Берназюк Ян. Конституційно-правовий статус Верховного Суду як суду права, що забезпечує сталість та єдність судової практики <https://constitutionalist.com.ua/zastosuvannia-sudamy-konstytutsii-ukrainy-doktryna-i-praktyka-zmist/>
5. Берназюк Ян. Європейські стандарти реалізації права особи на доступ до правосуддя в аспекті можливості касаційного (третього) перегляду справи <https://sud.ua/ru/news/blog/190437-yevropeyski-standarti-realizatsiyi-prava-osobi-na-dostup-do-pravosuddya-v-aspekti-mozhlivosti-kasatsiynogo-tretogo-pereglyadu-spravi>
6. Берназюк Ян. Поняття зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві та його вплив на довіру до судової гілки влади <https://maup.com.ua/assets/files/expert/17/2.pdf>

Верховний
Суд

Дякую за увагу!